

ISMERETELMÉLET (episztemológia)

Harmadik téma, második lecke (3.2) - az analitikus – szintetikus megkülönböztetés

Az igaz állítások a világ valamely fennálló tényét (jelenségét, eseményét) fejezik ki nyelvi eszközökkel. Ezért a leggyakrabban egy igaz állítás igazsága feltételek két csoportjának a teljesülésén múlik: egyrészt valaminek fenn kell állnia (vagy be kell következnie) a világban, másrészt a szavaknak rendelkezniük kell valamilyen felismerhető jelentéssel. A feltételek első köre *faktuális*, a második *lingvisztikai* természetű.

PÉLDA

Nézzük például a következő hamis állítást:

- A víz forráspontja 36 Celsius-fok.

ELEMZÉS

Miért hamis ez az állítás? Kétféleképpen közelíthetünk a kérdéshez. Válaszolhatunk úgy, hogy azért hamis, mert a víz nem 36, hanem 100 fokon forr fel. Ez korrekt válasz, de nem teljes. A teljes válasz az volna, hogy a fenti állítás azért hamis, mert a „víz”, a „forráspont”, a „36” és a „Celsius-fok” szavak jelentése (*szemantikai értéke*) a magyar nyelvben egy meghatározott módon rögzített, és a szavak rögzített szemantikai értéke által kifejezett proposíció a mi fizikai körülményeink között hamis. Más szóval, a fenti állítás akkor lehetne igaz, ha a.) a víz forráspontja történetesen 36 fok volna, vagy ha b.) a szavak más jelentenének, például a „forráspont” magyar szó azt jelentené, hogy valami testhőmérsékletű, vagy ha a „36” azt jelentené, hogy száz. Mivel azonban sem a faktuális, sem a lingvisztikai feltétel nem teljesül, az állítás hamis.

Ezzel szemben egy igaz állítás esetében mind a lingvisztikai, mind a faktuális feltételek teljesülnek. Az, hogy „a *John Wick* című film főszereplője Keanu Reeves”, igaz, mert a benne szereplő szavak jelentése révén ez a magyar mondat azt jelenti, hogy a *John Wick* című film főszereplője Keanu Reeves, és

mert a *John Wick* című film főszereplője valóban Keanu Reeves.

A legtöbb igaz állítás esetében tehát mindkét feltételcsoportnak teljesülnie kell ahhoz, hogy az állítás igaz legyen. Ám vannak olyan állítások, amelyeknél a faktuális feltételek (ha egyáltalán vannak ilyenek) nem játszanak döntő szerepet.

PÉLDA

A fejezetet nyitó példamondatok között szerepelt a következő:

- A kandúr hímnemű macska.

ELEMZÉS

Ez az állítás igaz, és pedig azért, mert az őt kifejező magyar nyelvű mondat szavainak a jelentése önmagában garantálja az igazságát. Nyelvünkben a „kandúr” szó éppen azt jelenti, hogy hímnemű macska, a „hímnemű macska” kifejezés pedig pontosan azt, amit „kandúr”-nak nevezünk. A szavak szótári jelentése (illetve a megfelelő szavak közötti szinonímia) elegendő az állítás igazságához. A lingvisztikai feltétel teljesült, és ez esetben a faktuális feltétel irreleváns.

AZ ANALITICITÁS SZEMANTIKAI ÉRTELMEZÉSE

Az analitikus állítások nyelvészeti természetű megközelítése nem volt mindig egyértelmű. Immanuel Kant *A tiszta ész kritikája* című művében, amelyben először találhatjuk meg az analitikus és a szintetikus állítások közötti különbség szisztematikus ismeretelméleti jelentőségének felismerését és kidolgozását, az elkülönítés még másfajta elemzést kap. Kant – és követői – az analitikus állításokat úgy határozza meg, mint amelyekben a *szubjektum* (amelyet a grammatikai *alany* fejez ki) fogalma *tartalmazza* a *predikátum* fogalmát (amelyet a grammatikai *állítmány* fejez ki. Noha feltehetően Kant olyasmit értett ezen, mint a modern megközelítés, a „tartalmazás” kifejezés kevésbé világos megfogalmazása ennek. Ugyancsak kantiánus az a kognitív meghatározás, amely szerint az analitikus állítások esetében a predikátum nem ad hozzá újat a szubjektum fogalmához, illetve a predikátum fogalmából nem tudunk meg újat ahhoz képest, amit már a szubjektum fogalmából tudunk. Ez is csak korlátozott mértékben fogadható el, hiszen mindig relativizálható, hogy *ki* mit tud meg miből, és mi jelent számára új információt. A szótári jelentésekre alapozott meghatározás – amelyet a 20. század első harmadának *logikai pozitivistá* iskolája dolgozott ki – kellően egyértelművé és operacionálisan hatékonyá teszi az analitikus – szintetikus distinkciót. Legalábbis ez volt az elfogadott álláspont Willard V. O. Quine híres, „Az empirizmus két dogmája” című tanulmányának megjelenéséig (1951.), amelyben Quine hatásosan érvelt a megkülönböztetés ismeretelméleti jelentőségével, sőt értelmességével szemben (lásd erről **AZ EMPIRIZMUS KÉT DOGMÁJA** című szövegdobozt). Manapság az a bevett gyakorlat, hogy az ismeretelmélet tanításakor adottnak veszik a megkülönböztetést, és annak szemantikai értelmezését, vagyis az analitikus és a szintetikus állítások különbsége episztemológiai alapfogalmaink közé tartozik, annak kritikája pedig fontos nézetkülönbségekre mutat rá az episztemológiai szakirodalmon belül.

Persze felvethető, hogy „a kandúr hímnemű macska” állítás is azért igaz, mert a kandúrok valóban hímnemű macskák, azaz mert a faktuális feltétel teljesült. Csakhogy ha egyszer a szójelentéseket adottnak vesszük, a faktuális feltételek nem tudnak nem teljesülni.

Gondoljunk el egy olyan nyelvet, amely pontosan olyan, mint a magyar (nevezzük *macsarnak*), csak éppen létezik benne két olyan kifejezés, amely a magyarban nem: az egyik legyen „düdör”, a másik pedig „csivires”. Nem tudjuk, hogy mit jelentenek ezek

a szavak, ám megszerezzük *A macsar nyelv értelmező kéziszótára* című kiadványt, és ebben a „düdör” szócikk így szól:

düdör – olyan dolog, amely csivires.

A „csivires” szócikk viszont ezt a felvilágosítást adja:

csivires – valami, ami kimondottan düdör.

Növelte-e ez az információ a macsar nyelvi kompetenciánkat? Egy kérdésben biztosan. Amennyiben ezek után bármikor találkozunk azzal a macsar mondattal, hogy „minden dündör csivires”, vagy hogy „ez a csivires itt dündör”, minden további nélkül el tudjuk dönteni, hogy ezek a mondatok igaz állításokat fejeznek ki. A szótári meghatározások alapján ennek így kell lennie, függetlenül attól, hogy milyen a világ macsarhonban vagy máshol.

Az olyan állításokat, amelyeknek igazságértéke (tehát az, hogy igazak-e vagy hamisak) egyedül a kifejezésükre szolgáló szavak jelentésén múlik, **analitikus** állításoknak nevezzük.

Amikor az igazság a szavak jelentésén kívül még valami egyéb, faktuális körülmény teljesülésétől is függ, **szintetikus** állítással van dolgunk.

Analitikus állítások például a következők:

- Minden agglegény nőtlen férfi.
- Az ismeretelmélet kurzus episztemológiai kérdésekkel foglalkozik.
- Ha a pohár a tányér mellett van, akkor a tányér a pohár mellett van.
- Mivel a királyok gyermekei hercegek, a hercegek szülei közül legalább az egyik király.

Íme néhány példa szintetikus állításokra:

- Immanuel Kant agglegény volt.
- Az ismeretelmélet kurzust olvasóleckék formájában tartják meg.
- Ha a pohár a tányér mellett van, akkor italt is kapunk az ételhez.
- Mivel a királyok gyermekei hercegek, Vilmos herceg egyszer király lesz.

ELMÉLET

Az analitikus állítások minden esetben igazak, tagadásuk mindig hamis. Nevezhetjük őket *szemantikai* vagy *konceptuális* igazságoknak is. A szintetikus állítások lehetnek igazak vagy hamisak, attól függően, hogy a világ dolgai hogyan alakulnak.

Ismétlő kérdések

1. Ha egy állítás analitikus, akkor igazságának mik a kritériumai?
2. Ha egy állítás szintetikus, akkor igazságának mik a kritériumai?
3. Történetileg melyik filozófushoz köthető az analitikus – szintetikus különbségtétel első szisztematikus kifejtése?

Feladat

1. Képezzen négy-négy analitikusan, illetőleg szintetikusan igaz állítást (a leckében szereplő példákon kívül)!